

Jeffrey Herbst: *States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control.*

1st ed. Princeton: Princeton University, 2000, 10 + 280 stran, ISBN 0-691-01028-5 (signatura knihovny ÚMV 47 195).

Navzdory čtyřem desítkám let trvající nezávislosti je dnes africký stát možné nejlépe charakterizovat těmi atributy, jejichž základ spočívá v exogenních ideologiích a strukturách, které se nerozvíjely ze sociálněpolitických a kulturních tradic afrických společností, ale spíše proti jejich vůli. P. Englebert to shrnuje slovy, že africký stát „není ani africký, není ani stát; je to rezultat arbitrárních koloniálních administrativních jednotek, vytvořených jako nástroj dominance, represe a exploatace“ (Englebert, 1997).

Kniha J. Herbstova řeší konsolidaci moci a autority státu v Africe. Jeho klíčová argumentace spočívá v tom, že faktory, ovlivňující konsolidaci státní moci, jimž musí čelit dnešní politické vedení kontinentu, existovaly dávno před jeho kolonizací. Z toho vyvozuje diskutabilní závěr, že podíl evropského kolonialismu na současné krizi je spíše vedlejší než zásadní (Herbst, 2000, s. 61). Zdůrazňuje význam koloniálního rozdělení Afriky spíše na teritoriální než na národnostní „státy“, což umožnilo nastolení formální kontroly nad územím a společnostmi, i když faktická aplikace mocenské infrastruktury byla často limitována (Herbst, 2000, s. 94). Odmítá konstatování, že státní hranice v Africe nemají význam; spíše je vnímá jako nejkonekvantnější dopady kolonialismu.

Hlavním autorovým záměrem bylo vytvořit obecně platné argumenty, které na rozdíl od ortodoxních či novějších teorií o státu vyzdvihují sociální a fyzikální faktory, specifické pro africké prostředí, s méně dynamickým, ovšem trvalejším vlivem na vznik i rozvoj státu a konsolidace jeho autority v Africe.

Státotvorné procesy v Africe jsou zde probírány v komparativní perspektivě, počínaje od předkoloniálních dob přes krátké intermezzo kolonialismu až do současnosti. Autor ukazuje, že otázka konsolidace moci i fyzická kontrola teritoria nebyly vždy prioritou předkoloniálních vládců, kteří se podle kalkulu „náklady – přínosy“ spokojovali s různými kompromisy, jako byl např. „státní systém bez map“, „měkké hranice“, „dělené suverenity“ atd. (Herbst, 2000, s. 53–55). Tuto strategii vládnutí J. Herbst hodnotí jako relativně úspěšnou, která svým uživatelům umožňovala udržet mocenský vliv nad relativně větším územím v jinak obtížných fyzikálně-geografických podmínkách. Své argumenty opírá o fakt zásadně odlišného aspektu státotvorného procesu v Africe ve srovnání s evropskými zkušenostmi, kde kontrola teritoria byla důležitou indikací moci, od níž se odvozuje ústřední motiv weberianské interpretace státu (Herbst, 2000, s. 36). Větší sociální a materiální náklady při dosažení „plné politické kontroly“ v relativně náročném sociálně-geografickém prostředí si vynucovaly kompromisy ve formě inklinace k upevnění kontroly v jednom středu nebo sídlu politické moci, případně v jeho nejbližším okolí. Podmínky vládnutí znamenaly vyšší náchylnost k náhlému úbytku či ztrátě moci, a to většinou v relaci ke vzdálenosti od místa svého sídla (Herbst, 2000, s. 55).

J. Herbst přitom zdůrazňuje, že tato skutečnost neznamená, že předkoloniální státní autorita a politická moc byly fiktivní; naopak díky své flexibilitě mohly nabízet účinné a stabilní formy vládnutí. Ve srovnání se současností se tyto systémy, založené na „neteritoriální podstatě moci“, a politické koncepty „otevřených hranic“ musely zdát jako podstatně progresivnější. Autor oceňuje vnitřní logičnost této formy vládnutí, s níž souvisí pozitivní praktické důsledky. Oceňuje strategie, směřující k vytvoření souznění mezi politikou a sociálně-geografickou realitou konkrétních regionů. Kriticky hodnotí interpretace „krizí afrického státu“, vycházející z předdefinovaných hlavně eurocentrických maxim, které zcela opomíjejí tato specifika jako nadbytečnou rétoriku a jalové hromady dat.

Říci, že nestabilita Afriky je způsobena umělostí jejích politických hranic, je příliš zjednodušený pohled. Můžeme však oddělovat hranice od státu nebo naopak? Vylučování vnějších autorit (*podrobněji viz Krasner, 2001*), základní pravidlo vestfálské suverenity, je vymezeno hranicí státu. Avšak nezávislost „přišla“ do Afriky v podobě států, které předjímal koloniální hranice. Šlo o státy, jejichž vznik odporoval logice formování státu prostřednictvím pevného politického vedení, schopného vytvořit účinnou teritoriální kontrolu a zajistit zdroje, potřebné pro udržování nezávislého státu.

Hovoříme-li o konsolidaci autority státu, pak je faktem, že zatímco rok 1648 znamenal pro Evropu mezník v dlouhých bouřlivých společenských rozvratech, které eventuálně připravily půdu pro vznik systému suverénních a hierarchizovaných států, v případě Afriky představuje dekolonizace okamžik propůjčování podlouné suverenity vnitřně nekon-solidovaným útvaram, vytvořeným podle potřeb mimoafrické politické i sociální hege-monie.

Politická analýza a její konceptualizace se neskládají pouze z diskuze o principech či o nutnostech. Různé disciplíny mohou zkoumat a interpretovat stejný fenomén různě. Jejich „křížení“ může znamenat příznivé překrývání částí disciplín nebo rekombinace znalostí novým směrem. Proto Herbstův komparativní přístup, zahrnující dosud přehlížené podmínky vývoje státu v Africe, by se měl dostat do středu pozornosti jako novátorský. Zároveň ovšem tento fakt spolu se skutečností, že komparativní politika jako disciplína je definována svým obsahem (tj. jako studie „vzdálených“ a „cizích“ zemí nebo několika ze-mí najednou) a metodologií (tj. systémy a pravidly komparace, identifikace a vysvětlení podobnosti či odlišnosti, rozvojem pravidel a standardů, stejně jako úrovně analýzy, limi-ty a možnosti komparace), (*blíže viz Krieger /ed./, 1993*), ho staví ho před obtížný úkol, jehož naplnění nemusí uspokojit všechny zájemce. Tento úkol spočívá v úspěšném shromažďování dostatek srovnatelných dat z africké minulosti i současnosti tak, aby žádná re-levantní fakta nezůstala při jeho analýze opomíjena, a v sestavování přijatelných modelů, které vysvětlují dané otázky (stát a konsolidace jeho moci a autority v Africe) kdekoli a kdykoli (nebo alespoň v jím vymezeném politicko-geografickém prostoru).

Je vůbec takový úkol splnitelný? Nehrozí nebezpečí zabředávání do složitých i speku-lativních souvislostí? S ohledem na rozmanitost africké předkoloniální minulosti, v níž často jde o případy, kdy komplexně rozvrstvené společnosti rozvíjejí více egalitářské po-litické celky především na bázi konsenzu, než o vynucené inkorporace na poměrně roz-sáhlém prostoru, nemusí být právě komparativní zobecnění tím nejlepším analytickým ná-strojem.

Především autorovo reduktivní zobecnění autority předkoloniálních politických režimů vyvolává mnoho otázek. Dostupné poznatky v této oblasti totiž mnohdy svědčí o opaku. Ukazují na trvalé úsilí o rozvíjení silné politické organizace na velkých rozlohách, a to jak v podobě jednotného království, tak i federace autonomních subjektů. Nejznámější před-koloniální politické útvary často disponovaly silnými a mobilními vojenskými jednotka-mi právě za účelem zabezpečení vzdálených hranic. Míra kontroly nejvzdálenějších částí státu určovala rozsah vlivu vládců i moci a autority jeho státu. Tento fakt nebyl samoučel-ný. Byl prostředkem k zajištění bezpečného přísunu významných příjmů do státní poklad-ny ve formě zdanění různých obchodních činností, především pak dálkových. Dokazují to příklady států západního Súdánu, Ghany a později Mali, jejichž severní hranice dosaho-valy až k nejnižším koncům Sahary, odkud jim hrozily nájezdy útočných berberských států.

V tomto ohledu je obtížné konstatovat, že se politická geografie stala rozhodujícím fak-torem krize dnešního afrického státu. Je třeba ji zakomponovat do jednoho celku se změ-nami, které byla nucena adaptovat. Nelze ani tvrdit, že afričtí vládců, jak minulí, tak i ti dnešní, zanedbávají úkoly udržovat moc a autoritu ve vnitrozemí svých států.

Dalším faktem je, že téměř všechna současná centra moci v Africe, jejichž přítomnost na politické mapě kontinentu se vymyká veškeré logice politické geografie, reflektují ev-

ropské koloniální touhy po imperiálním dobývání. Jejich vznik odporuje logickému rozhodnutí s ohledem na centralizaci autority a na její řízení. Města jako Luanda, Kinshasa, Lagos či Lusaka, „ministáty“ podél východního pobřeží Atlantiku, stejně jako ohromné vnitrozemní státy bez přístupu k moři jsou významnými překážkami strategie vybudování smysluplných politických a ekonomických projektů jako naplnění úkolů státu.

Je to dostatečný důvod, proč vyslovit uznání africkým vůdcům, kteří nejenže si byli vědomi hrozby „balkanizace“ svého kontinentu, ale usilovali i o kontinentální nebo regionální sjednocení pomocí různých forem politické a ekonomické spolupráce; záměry, které tehdy, ale ani dnes nejsou vždy vítány v bývalých metropolích.

J. Herbst má ovšem pravdu, když říká, že se současné politické vedení kontinentu více zajímá o konsolidaci své moci ve městech, kde je sídlo moci státu. Zároveň je však třeba tento zájem hodnotit z hlediska „vnější legitimacy“, kterou si taková lokalita získala, aniž by představovala vnitřní konsolidovanost nebo konsenzuální loajalitu vůči státu. To ovšem nemění nic na skutečnosti, že úsilí afrických vůdců o rozšíření své autority do vnitrozemí spočívá na nestabilním základě, jenž se snadno zvrtné proti na počátku zamyšleným státotvorným záměrům. Projekty celostátního plánování často kopírují koloniální modely, které předpokládaly spíše rozdrobení než sjednocení. Takové projekty se snadno mění v bariéry, prohlubující pocity odcizenosti a nespokojenosti mezi regiony uvnitř jednoho státu, a to zvláště tam, kde takové rozdíly překrývají „hranice“ zbavování práv obyvatel podle etnické či náboženské příslušnosti.

Historické podmínky, které vedly ke vzniku institucionálně silných a intervenčních států v Evropě, měly opačné důsledky v Africe. Zatímco koloniální stát vznikl jako součást imperiálního řádu Evropy, jeho působení byla omezena zájmy koloniálních společností o vyvlastnění surovin a o levnou pracovní sílu. Stát v Africe je dědictvím kapitalistické civilizace, spočívající na hlubokém pokrytectví, v němž K. Marx viděl barbarismus, s nímž nebylo možné se seznámit v metropolích, kde zaujímá vážené postavení, ale v koloniích, kde se projevuje v celé své dravé chamtivosti (*blíže viz Marx, 1853*). Organická souvislost mezi touto Marxovou perspektivou a konformní a vnější řízeností afrického státu rámuje neúspěch vývoje státu v Africe.

Na principy, vymezující podmínky zrodu a konsolidace státu, nemusí existovat názorová shoda. Jsou vystaveny vlivům měnících se idejí i politických norem na straně jedné a požadavkům nárokovatelů o přijetí do „exkluzivního klubu“ státního systému na straně druhé. Stačí připomenout, jak v minulých deseti letech rostl vliv kulturních atributů (etnické příslušnosti, náboženství apod.) v procesech „uznávání“ či „odmítání“ státnosti, a to na úkor různých politických či světských ideologií. Ovšem tato tendence nezměnila podstatu intervence západních zemí při prosazování (nebo odmítání) neutichající aspirace o „vlastní stát“, která sleduje vlastní hegemonie.¹ Dnes není ani „odumírání“ slabých států zpravidla ponecháno vlastnímu osudu. Naopak, rostoucí tlak na přechod na masové formy politiky ztěžuje vnitřní státotvorné procesy. To vše poukazuje na to, že státotvorné procesy jsou v Africe mnohem obtížnější vzhledem k „omezenému časovému limitu“ (*compressed timeframe*), (*blíže viz Mohammed, 1995*), v němž se musejí odehrávat.

Mezinárodní principy teritoriální suverenity a zachování celistvosti státu, byť kontroverzní, posilují tlak ke konsolidaci státu třeba i za cenu ničivých válek, což byl významný nástroj budování státu v Evropě. Ovšem v souvislosti s postkoloniální mezinárodní legitimitou konflikty mají charakter občanských válek, vedoucích k vnitřnímu rozložení státu spíše než k jeho konsolidaci; válka vytváří státy a občanské války ho boří.

Procesy oddělování instituce od širší společnosti, způsoby vládnutí, úloha státu v rozvoji a rozsah jeho zmocnění vůči občanům a jejich asociacím jsou základními otázkami, jejichž prostřednictvím je možné charakterizovat vývoj státu v Africe. Vysvětlit jeho současné krize, popřípadě i rozklad by ovšem mohla pouze komplexní politicko-historická analýza, umísťující tento stát do souvislosti s vývojem kapitalismu, sledující ho ve všech jeho fázích, včetně koloniálních. Přitom je důležité pochopit procesy, pro něž se stala zá-

sadní vazba mezi tzv. postupným odumíráním státu v Africe, rámuující všeobecnou atrofii systému politické moci a autority, a zalíbením afrických vůdců v represích a v porušování občanských svobod jednotlivců či skupin. Bipolární rozdělení světa nejen vyhovovalo podobným trendům zneužívání politické moci, ale je i posilovalo. Nacházení bezpečí v jednom ze dvou bloků znamenalo totiž získávání obhajitelného ideologického a mezinárodněprávního rámce pro setrvání řady autoritativních režimů. Šlo o stav, který zpětně posilovala dvojice principů územní celistvosti a vnitřní suverenity.

Afrika stojí na okraji zájmu „hlavního proudu“ politických studií, což J. Herbst vysvětluje všeobecně přijatou, ale zcela chybnou představou o Africe, že nemá ekvivalentní trajektorie srovnatelné se známými modely politické organizace tak, jak vznikaly v Evropě, v Jižní Americe nebo jinde ve světě (Herbst, 2000, s. 6). Přitom odborná literatura na téma Afrika je dnes bohatá na publikace, věnované politicko-sociálním a psychologickým stránkám procesů odcizení státu.

Stát je ovšem pouze jedním z aspektů africké politické reality. Jeho roli je důležité hodnotit v souvislosti s různými zásahy modernizace, jejichž zdroje se nacházejí převážně mimo Afriku. Objevuje se mnoho otázek: Proč má africký stát silnější tendence k posilování své mezinárodní legitimacy, a to i na úkor lokální konsolidace? Jaké jsou role nadnárodních korporací nebo vykonavatelů zahraniční rozvojové a humanitární pomoci? Jaká je míra afinity/odporu mezi strategií a logikou působení podobných institucí a budováním silného státu? Neplatí v tomto případě spíše pravidlo „čím menší a méně viditelný stát, tím lepší a efektivnější působení“, tedy i realizovatelnost záměrů?

Tyto a podobné otázky zasahují do středu nevyslovené skutečnosti naší současnosti, tj. do „odvrácené stránky modernizace“ (blíže viz Alcott/ed., 2000), které jsou v rozporu nejen s historickým poselstvím státu, ale i se samotnou logikou jeho rozvoje. Zatímco stát, počínaje minulým stoletím, byl nedílnou součástí legálně-politické mytizace národa, tedy i jeho jednotné a nedělitelné suverenity, dnes musí obhájit své opodstatnění tváří v tvář tlakům nově se objevujícího etnicko-nacionalistického uvědomění po celém světě, a to navzdory jeho některým praktickým funkcím, včetně možnosti legitimacy občansko-etnických vazeb ve společnosti.

Do zanedbávání rozvoje státu v Africe zapadá i autorův postřeh o jednom specifickém aspektu kolonialismu tohoto kontinentu, kde nedosáhl úplného vítězství ve smyslu totální kontroly kolonizovaných teritorií (Herbst, 2000, s. 76–80). Ovšem omezenost a neúplnost koloniální mocenské infrastruktury neznamenaají popření její brutality (Herbst, 2000, s. 90). Naopak si vynucovala vynaložení většího úsilí na pouhé fyzické ovládnutí a surovou exploataci kolonií, jehož důsledkem byla jednoznačně „schizofrenická podstata koloniálního vládnutí“ (Herbst, 2000, s. 58). Taková referenční souřadnice kolonialismu se věrně prolíná současnou politickou realitou afrického kontinentu.

Nejzásadnější charakteristikou předkoloniální organizace politického systému byla různorodost, reflektující složité interakce mezi společností a nedostatkovým životním prostředím. Kolonialismus znamenal odstranění všech alternativ, a to ve prospěch jediného nechtěně zavlečeného systému. Africký historik J. Ki-Zerbo v této skutečnosti spatřuje příčiny „prvotního hříchu“ africké nezávislosti (blíže viz Ki-Zerbo, 1995). V uvolněném mezinárodním prostředí po skončení druhé světové války bylo možné nejen ponechat koloniální hranice, ale i vytvořit zákonné předpoklady pro jejich nedotknutelnost. To sice znamenalo snadnou cestu k vlastnímu státu, ale nemohlo to odstranit problémy jeho stonutí a odcizenosti.

Stát ovšem nikdy nebyl nevinným výtvozem. Jak jeho vznik, tak i jeho zánik se neobejdou bez „bolesti“ a „rozvratu“. Z tohoto hlediska případ Afriky, kde jeho vznik probíhal relativně klidně a téměř přes noc, je spíše historickou anomálií. Svědčí o tom skutečnost, že kolonialismus nebyl důsledkem absence suverenity předkoloniálních politických organizací, ale jejich relativní slabosti tváří v tvář mnohem silnějšímu a dravějšímu soupeři. Aspirace afrických států se totiž křížily se zájmy imperialistické Evropy v době, kdy je-

jich již několik staletí expandující sociálně-kulturní a politická dynamika dosahovala svého vrcholu. Koloniální rozdělení Afriky se odehrávalo před jejím dobýváním, téměř na přítě. To ovšem neušetrilo Evropany silného odporu ze strany Afričanů, avšak v porovnání s ambicemi kolonialismu byl rozsah koloniálních válek relativně omezený (*blíže viz Boahen, 1987*). Kdyby tomu bylo jinak, část výsledků mohla vést k vytvoření systémů bezpečnostních struktur spolu s doprovázející infrastrukturou předjímající vznik silných států (viz např. Etiopie či Jihoafrická unie), (*Herbst, 2000, s. 77*), což se ve většině případů nestalo. Z tohoto pohledu nelze přijmout názor, že příčiny krize států v Africe nespočívají hlavně v kolonialismu (v jeho zavedení, v konsolidaci a v praxi moci) a ve způsobu následné dekolonizace, ale v inherentní slabosti předkoloniálních institucí (*blíže viz Warner, 1999*).

Budování politických institucí je složitý a dlouhý proces, jehož prostřednictvím získávají organizace a procedury nové hodnoty, popřípadě i stability. Takové procesy existovaly v Africe před příchodem Evropanů. Koloniální model, který je nahradil, přesahuje ortodoxní nebo „novější“ koncepce států a zachycuje „krize“ států v Africe v neoddělitelné spojitosti se skutečností, že vznikl sice v kontextu moderní varianty státu, ale mimo její rámec.

Důležitým aspektem afrického státu je jeho trvání. J. Herbst připomíná neotřesitelné upínání se Afričanů ke svému státu (*Herbst, 2000, s. 258*). Kromě toho ovšem africký stát za svou dlouhověkost může vděčit i mezinárodní legalitě, která je těsně spjata s jeho koloniální (a postkoloniální) podstatou. Zatímco dopady tohoto procesu, spadající do časového okamžiku let 1955–1960, teprve čekají na své úplné objasnění, je nezpochybnitelné, že označují jurisdikční mezník v historickém projektu „kapitalistické civilizace“ ve vztahu k Africe.

Za současné situace analýzy o budoucí trajektorii států v Africe i z nich vyvozené závěry budou nanejvýš neúplné, pokud ne spekulativní. Vzhledem k tomu, že spadají do některých nekonfliktnějších fází studené války a konfrontace, stejně jako do současné posílené neoliberální expanze, je obtížné izolovat dopady konkrétních podmínek světové politiky na jeho vývoj. Může se stát, že současné změny, stejně jako vlivy studené války skončí jako přechodné a bez zásadních historicky přelomových obrátů. Realistická maxima, že institucionální základy států, jeho relativní síla či slabost a jeho historický vývoj jsou více či méně irelevantní pro vysvětlení příčiny válek a konfliktů či absence stability, platí dvojnásob v Africe.

Neúspěch států v Africe je součástí měnících se mezinárodních skutečností, při nichž se nestálost a zranitelnost stávají určujícími faktory jeho existence tak, jak původně byl zamýšlen a vznikl a jehož rámec obepínala nyní zaniklá bipolarita; v tomto kontextu patří do série „neúspěšných“ a nyní již zaniklých států, jako byl SSSR, SFRJ či ČSFR. Jinými slovy řečeno, nárok států na lojalitu a na legitimitu, který tvoří základ projektu moderního státu a je zakotven v úsilí odstranit násilí z politického života a poskytnout společnosti minimální pořádek, popřípadě i sociální prosperitu a reprezentativní instituce, je v Africe stále otevřeným a nedokončeným procesem. Konsolidace suverenity, posílení vnitřní soudržnosti společnosti i identifikace elity se společností jsou jevy, které mohou přibližovat naplnění tohoto nároku, jehož docílení ovšem nemusí být bezkonfliktní.

Nejistota, obvyklý průvodní jev období výrazných změn, nejen uvolňuje prostor pro nové představy a nová řešení, nýbrž i dočasně posiluje ty postoje a přístupy z dosavadních zkušeností, které přímo neodporují cílům původně zamýšlených změn. V případě Afriky jde o politickou a ekonomickou nezávislost. Ohlédneme-li se zpět, Afrika udělala mnoho pokroku v tomto směru.

J. Herbst rozpracovává problém států a moci v Africe způsobem, jenž nemá obdobu v té nejreprezentativnější škole dnešní afrikanistiky. Proto je třeba také přijmout jeho knihu s většími či menšími výhradami jako fundovaně podnětnou a zvyšující standard současných afrických studií. Autor svou polemiku podporuje bohatou prezentací různých stano-

RECENZE

visek a názorů, což mohou ocenit studenti afrikanistiky jako prospěšný informativní přehled. Zbývá jen doufat, že diskuze, kterou jeho práce vyvolává, otevře nové cesty k hlubšímu a odpovědnějšímu řešení metodických i koncepčních otázek, na nichž závisí studie afrikanistiky, konkrétněji africké politiky.

Mesfin Gedlu

---

¹ Porovnej případ dosud neúspěšného úsilí hnutí POLISARIO o vytvoření samostatné Západní Sahary na straně jedné a „hladké cesty“ k samostatnosti indonéské provincie Ache nebo Eritreje na straně druhé.

Literatura

- Alcoff, L. (ed., 2000): *Thinking from the Underside of History*. Rowman & Littlefield Pub., 2000.
- Boahen, A. A. (1987): *African Perspectives on Colonialism*. Baltimore, ML: JHUP, 1987, s. 20–26 a 62–93.
- Englebort, P. (1997): *The Contemporary African State: Neither African Nor State*. *Third World Quarterly*, Vol. 18, No. 4 (1997), s. 767–775.
- Ki-Zerbo, J. (1995): *Which way Africa?* *Development Dialogue*, Vol. 2 (1995), s. 102 a násl.
- Krasner, S. D. (2001): *Problematic Sovereignty: Contested Rules and Political Possibilities*. New York: CUP, 2001, s. 10–12.
- Krieger, J. (ed., 1993): *The Oxford Companion to Politics of the World*. New York: OUP, 1993, s. 171–177.
- Marx, K. (1853): *The Future Results of British Rule in India*. *New York Daily Tribune*, January 22, 1853, <http://www.marxists.org/archive/marx/works>
- Mohammed, A. (1995): *The Third World Security Predicament: State Making, Regional Conflict and the International System*. Boulder, CO: Lynne Rienner, 1995.
- Warner, C. M. (1999): *The Political Economy of Quasi-Statehood and the Demise of 19th Century African Politics*. *Review of International Studies*, Vol. 25 (1999), s. 233–255.